

Reproducerea umană asistată medical: provocări juridice pentru o lume în continuă schimbare

Maria-Georgiana ENACHE ¹

Alina-Florentina FASOLE ²

Abstract

Honore de Balzac spunea că „Familia va fi întotdeauna coloana vertebrală a societății”. Formele incipiente de organizare s-au născut în sânul familiei, dorința definitorie a umanității de evoluție fiind o consecință firească a diversificării nevoilor de familie. De-a lungul timpului, conceptul de familie a cunoscut numeroase accepțiuni, plecând de la cea clasică, nucleară, formată dintr-o femeie și un bărbat care au născut unul sau mai mulți copii, ajungând la familiile monoparentale sau cele extinse, forme „atipice” ale acestui concept care au apărut ca rezultat al diversificării din punct de vedere social al relațiilor interumane. Totuși, nu numai schimbările intervenite în rândul relațiilor dintre persoane au impactat conceptul de familie, ci și cele care au germinat din apariția unor fenomene de mare anvergură, în special tehnologia și interferențele acesteia cu domeniul medical, care au avut drept consecință apariția unor forme „asistate” de a procrea. Ca urmare a apariției acestor fenomene s-au născut și raporturi juridice de dreptul familiei cu caracter de noutate, fiind în sarcina legiuitorului să le reglementeze.

Cuvinte-cheie: familia, biomedicina, tehnologia, etică medicală, filiație.

1. Introducere

Din rațiuni care țin de buna înțelegere a regimului juridic aplicabil acestui concept, vom începe această lucrare de cercetare cu o scurtă introducere „științifică”. Reproducerea umană asistată medical (RUAM) este definită ca fiind orice procedură care implică manipularea de ovule, spermă sau ambele, în afara corpului uman. Aceasta se poate realiza prin mai multe modalități, cele mai des întâlnite fiind fertilizarea in vitro (IVF), care este un proces de fertilizare extern corpului, prin care ovulele mature ale unei femei sunt recoltate și mai apoi fertilizate într-un laborator cu spermatozoizii partenerului, din acest proces rezultând un embrion ce este implantat în uterul mamei, sau inseminarea intrauterină (IUI), care se deosebește de prima prin faptul că întregul proces de fertilizare are loc fizic, la nivelul trompelor uterine ale mamei. Din păcate, potrivit unui studiu din 2023 al Organizației Mondiale a Sănătății, la nivel global, 1 din 6 oameni experimentează

¹ Student, Facultatea de Drept, Academia de Studii Economice din București, enachemaria19@stud.ase.ro

² Student, Facultatea de Drept, Academia de Studii Economice din București, fasolealina21@stud.ase.ro

infertilitate. Tocmai din această cauză multe persoane aleg să prevină astfel de situații și apelează la băncile de celule, unde își conservă materialul genetic sănătos pentru o eventuală viitoare naștere, sau chiar ajung să recurgă la donatori sau mame surogat. Donatorii sunt cel mai des întâlniți în situația în care partenerul de sex masculin se confruntă cu infertilitate sau chiar și atunci când o mamă, sau chiar două, își doresc să își întemeieze o familie, situație foarte răspândită în ziua de azi. Mama surogat este o soluție de ultim resort a cuplurilor, la care se recurge în cazul infertilității genului feminin sau a imposibilității acesteia de a purta sarcina din cauze ca: absența uterului sau malformațiile uterine, eșecul menținerii unei sarcini viabile prin avorturi repetate etc..

Dezvoltarea rapidă a biomedicinii și a metodelor moderne de reproducere corelează cu nevoia indispensabilă a unui cadru legal solid care să garanteze respectarea drepturilor și demnității persoanelor care devin subiecte ale acestor proceduri. În anul 1997 Consiliul Europei a inițiat semnarea *Convenției europene pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei, Convenția privind drepturile omului și biomedicina*, cunoscută și sub denumirea Convenției de la Oviedo, care a fost ratificată de 29 de state, dintre care 21 europene. Inclusiv România a ratificat această Convenție prin Legea 17/2001³. Prin semnarea acestei Convenții s-au conturat o serie de principii cruciale, care să asigure garantarea drepturilor fundamentale, referitoare la valabilitatea consimțământului, practici discriminatorii, inclusiv interzicerea selectării sexului copilului în cazul reproducerii umane asistate medical, precum și restricția referitoare la folosirea corpului uman ca sursă de profit care se regăsește de asemenea și în Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene.

2. Aspecte de drept comparat

În prezenta lucrare, am realizat o analiză succintă a peisajului legislativ divers în materia drepturilor reproductive, atât în interiorul Uniunii Europene și alte state europene, cât și în Statele Unite ale Americii. În contextul în care tratatele internaționale stabilesc drepturile individuale și drepturile familiei (cum este și firesc), într-un mod cât mai general, la rândul lor, statele semnatare protejează valorile și drepturile ocrotite de aceste tratate în mod diferit. Aceste discrepanțe legislative generează probleme în situațiile cuplurilor care apelează la metode de reproducere asistată, cum ar fi maternitatea de substituție.

În debutul analizei noastre, este important să analizăm câteva concepte importante din perspectiva dreptului internațional privat. Astfel, interesul superior al copilului reprezintă un concept central în dreptul internațional privat și este ocrotit prin diferite tratate internaționale care, fie sunt specializate în drepturile copiilor, fie fac referire la acestea. Un astfel de tratat este Convenția Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului (CRC), obligatorie din punct de vedere legal pentru toate

³ Legea nr. 17 din 22 februarie 2001 privind ratificarea Convenției europene pentru protecția drepturilor omului și a e

statele făcând parte din ONU, conform căreia “interesele copilului vor prevala” în orice acțiune întreprinsă de stat⁴. De asemenea, statele au obligația de a ocroti identitatea și relațiile familiale ale minorului, fără a aduce vreo ingerință în viața familială a acestuia⁵, prevăzându-se și interdicția statelor de a separa un copil de părinții săi, cu excepția situațiilor în care se constată pe cale judiciară că este în interesul superior al copilului⁶. Interesul superior al Copilului este protejat, de asemenea, și prin Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene (CDFUE)⁷.

Pentru această analiză este relevant a se considera și prevederile din tratate privind interdicția de a folosi corpul uman în scop lucrativ. Astfel de prevederi se găsesc în Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene⁸ și în Convenția de la Oviedo privind drepturile omului și biomedicina⁷. Prezintă importanță acest aspect în sensul în care, în domeniul reproducerii asistate medical, cumpărarea celulelor reproductive (în cazul fertilizării in vitro cu celulele unui terț donator) sau închirierea capacității gestaționale a unei femei (în cazul maternității de substituție) au caracter prohibitiv. În aceleași două acte normative este prevăzută și interzicerea practicilor eugenice.

La nivelul Uniunii Europene, pe lângă tratatele menționate anterior, aducem aminte și de Directiva 2004/23/CE care stabilește standarde de calitate pentru donarea, obținerea, controlul, prelucrarea, conservarea, stocarea și distribuirea țesuturilor și a celulelor umane, aplicându-se inclusiv în domeniul medicinei reproductive, în motivarea actului normativ precizându-se că „*prezenta directivă trebuie, de asemenea, să se aplice [...] celulelor reproductive (ovule, spermatozoizi), țesuturilor și celulelor fetale și celulelor stem adulte și embrionare*”. Totuși, din textul directivei, nu reiese și aplicarea acesteia în cazul embrionilor ca produs derivat de sine stătător. Având în vedere faptul că protecția și îmbunătățirea sănătății umane reprezintă o competență de sprijin a Uniunii, intervenția acesteia trebuie să fie limitată și să lase astfel libertatea statelor membre de a-și elabora normele proprii în acest domeniu.

Bineînțeles, fiecare stat reglementează în mod suveran și independent în privința RUAM, metodele de reproducere asistată permise, interdicția totală sau

⁴ Articolul 3 din Convenția Națiunilor Unite cu privire Drepturile Copilului, https://www.salvaticopiii.ro/sites/ro/files/migrated_files/documents/0ab4c7cb-1ff8-458c-a53a-053f5d189015.pdf

⁵ Articolul 8, Convenția Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului

⁶ Articolul 9, Convenția Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului

⁷ Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, Art. 24 - Drepturile copilului alin. (2) “În toate acțiunile referitoare la copii, indiferent dacă sunt realizate de autorități publice sau de instituții private, interesul superior al copilului trebuie să fie considerat primordial.”

⁸ Convenția de la Oviedo privind drepturile omului și biomedicina: Art. 3. alin. (2) “În domeniile medicinei și biologiei trebuie respectate în special: [...] (c) interzicerea utilizării corpului uman și a părților sale, ca atare, ca sursă de profit”⁷ Art. 21 - Interzicerea câștigului financiar: “Corpul uman și părțile sale nu trebuie să fie în sine sursă de câștig financiar.”

parțială a unora dintre acestea, condițiile de eligibilitate pentru accesul la aceste metode, condițiile pentru donatorii de gameți masculini sau feminini etc. În continuare, ne-am limitat la o analiză concisă, dar suficient de cuprinzătoare a câtorva aspecte de drept comparat pe care le considerăm relevante pentru scopul acestei lucrări.

a. Legislația franceză - o abordare rigidă

În ceea ce privește RUAM, legiuitorul francez a abordat o perspectivă mai rigidă, bazată pe principii ale eticii, consolidate și în convenții internaționale amintite anterior, conform cărora “corpul uman nu poate reprezenta proprietate”⁹ Reproducerea umană asistată prin mamă surogat este interzisă în Franța, fiind chiar incriminată prin Codul Penal Francez¹⁰. Totuși, în contextul unei societăți globalizate, în ciuda interdicțiilor din țara de origine, cuplurile franceze care se confruntau cu probleme de fertilitate au găsit soluția în alte țări, apelând la mame purtătoare străine. Bineînțeles că, odată ce au revenit pe teritoriul național, cererile de transcriere a certificatelor de naștere în registrul de stare civilă francez au fost respinse în virtutea prevederilor legale care interzic gestația pentru altul. Două astfel de cazuri au scris istorie în recunoașterea acestor copii și stabilirea filiației față de părinții destinatari: cauza Mennesson, pe care o vom analiza în secțiunea următoare a lucrării, și cauza Labassee. Ambele cauze au fost aduse în fața Curții Europene a Drepturilor Omului care a deliberat că, deși nu a fost încălcat dreptul părinților la respectarea vieții de familie, a fost încălcat art. 8 din Convenție privind dreptul copiilor la respectarea vieții lor private. Astfel, Franța a fost obligată să recunoască legăturile familiale dintre copiii rezultați din acordurile internaționale de gestație pentru altul, chiar dacă, în continuare, aceste acorduri rămân ilegale în dreptul lor național.

Destul de recent, printr-o lege de modificare promulgată în 2021¹¹, reglementările privind RUAM au devenit mai relaxate, în sensul că este prevăzută, în prezent, posibilitatea și pentru femeile necăsătorite sau femeile dintr-un cuplu de

⁹ J. Courduriès, *At the nation's doorstep: the fate of children in France born via surrogacy*, *Reproductive Biomedicine & Society Online*, Volume 7, 2018, Pages 47-54, ISSN 2405-6618, documentul este disponibil la adresa <https://doi.org/10.1016/j.rbms.2018.11.003>.

¹⁰ Codul Penal Francez: “Acțiunea în scop lucrativ în calitate de intermediar între o persoană care dorește să adopte un copil și un părinte care dorește să renunțe la copilul său născut sau nenăscut se pedepsește cu un an de închisoare și o amendă de 15 000 EUR.

Sanțiunile prevăzute la al doilea paragraf se aplică în cazul în care se acționează ca intermediar între o persoană sau un cuplu care dorește să primească un copil și o femeie care acceptă să nască acest copil cu intenția de a-l abandona. În cazul în care infracțiunea este săvârșită în mod obișnuit în scopul obținerii unui câștig pecuniar, pedepsele aplicate se dublează”., documentul este disponibil la adresa https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/french_penal_code_33.pdf

¹¹ France: President Macron Signs New Law on Bioethics, documentul este disponibil la adresa <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2021-1116/france-president-macron-signs-new-law-on-bioethics/>

aceiași sex să apeleze la metode permise de lege pentru reproducere asistată. Totuși, perspectiva Franței legată de interdicția gestației pentru altul rămâne aceeași.

Majoritatea statelor europene, printre care și Italia, se regăsesc în cazul Franței, având o opinie fermă cu privire la interzicerea totală a maternității de substituție. Italia a fost, de asemenea, implicată într-o cauză în fața CEDO privind nerecunoașterea de către stat a unui copil conceput în străinătate cu ajutorul unei mame purtătoare.¹² Deși Italia, asemenea Franței, a fost obligată să recunoască filiația stabilită în străinătate, destul de recent, s-a adus în dezbateră Parlamentului un proiect de lege care incriminează inclusiv persoanele care au apelat la această metodă de RUAM în străinătate¹³.

b. Grecia - o perspectivă mai relaxată

Grecia reprezintă unul dintre singurele state europene care permit gestația pentru altul¹³, în scop altruist, fără remunerare. Aceste reglementări se află în concordanță cu principiul stabilit prin CDFUE potrivit căruia corpul uman nu poate constitui în sine sursă de profit, principiu amintit anterior.

Până în 2014, maternitatea de substituție era accesibilă pe teritoriul Greciei doar cetățenilor greci, atât ca părinți destinatari, cât și ca mamă purtătoare. În urma unei reforme legislative¹⁴, această metodă de procreare artificială a fost permisă și pentru cei care au reședință permanentă sau temporară în Grecia. De asemenea sunt eligibile pentru această metodă atât persoanele căsătorite sau cuplurile heterosexuale care conviețuiesc într-un parteneriat civil, cât și femeile singure¹⁵.

¹² Cauza *Paradiso și Campanelli c. Italiei*, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-176309%22%5D%7D>

¹³ F. Urso, A. Armellini *Italy may grant 'amnesty' on surrogacy as stricter ban takes force*, minister says, accesat pe site-ul Reuters, documentul este disponibil la adresa <https://www.reuters.com/world/europe/italy-may-grant-amnesty-surrogacy-stricter-ban-comes-into-force-minister-2023-0623/>

¹⁴ *Amoridis Law Services: Surrogacy Proceedings in Greece after the implementation of Law 4272/2014*, accesat la: <https://www.law-services.gr/surrogacy-proceedings-in-greece/13>¹ Răspunsurile statelor membre la chestionarul Consiliului Europei privind accesul la procrearea asistată medical (PMA), privind dreptul de a ști despre originea copiilor născuți în urma PMA și cu privire la maternitatea de substituție, documentul este disponibil la adresa: <https://rm.coe.int/inf-2016-4-map-october-2021-replies-e/1680a5652b>

¹⁵ *Idem 16 Codul Familiei Rusesc: "Art. 51 Înscierea părinților copilului în Registrul nașterilor: 4. Persoanele căsătorite care și-au dat consimțământul în scris pentru fecundarea artificială sau pentru implantarea embrionului sunt înscrise în Registrul nașterilor în cazul în care se naște un copil ca urmare a aplicării acestor metode, ca părinți ai acestui copil. Persoanele căsătorite care și-au dat consimțământul în scris pentru implantarea unui embrion la o altă femeie în vederea nașterii acestuia pot fi înscrise ca părinți ai copilului numai cu consimțământul femeii care a dat naștere copilului (al mamei surogat)"*, documentul este disponibil la adresa <http://www.jafbase.fr/docEstEurope/RussianFamilyCode1995.pdf>

c. Rusia - paradisul maternității de substituție

În contrast cu țările mai restrictive în ceea ce privește RUAM, permisivitatea Rusiei privind aceste metode pare un paradox. Până de curând, Federația Rusă a reprezentat destinația ideală pentru cuplurile care doreau să apeleze la maternitatea de substituție, dar care întâmpinau piedici legislative în țara de origine. Astfel, cuplurile căsătorite, formate dintr-un bărbat și o femeie, au dreptul să apeleze la acordurile de gestație pentru altul, chiar și remunerate, spre deosebire de exemplul anterior al Greciei. În Rusia, însuși Codul Familiei¹⁶ conține prevederi legate de stabilirea filiației în cazul copiilor născuți de mame purtătoare.

Legislația rusească este atât de tolerantă în ceea ce privește procrearea artificială, încât a permis existența unor situații controversate precum reproducerea post-mortem utilizând gameții conservați ai defunctului. Aceasta este situația Ekaterinei Zakharova¹⁶ din 2004, care a utilizat spermatozoizii crioconservați ai fiului său de 19 ani, Andrei, pentru a-și concepe nepotul cu ajutorul ovulelor de la o donatoare anonimă și al unei mame purtătoare. Acesta urma un tratament împotriva cancerului în Israel, unde a și decedat ulterior. Deoarece legislația israeliană prevedea consimțământul prealabil al soției pentru utilizarea gameților în scopul reproducerii, Ekaterina a revenit în Rusia, unde a reușit să folosească materialul genetic al fiului ei. În noiembrie 2005, s-a născut nepotul acesteia, Georgiy, în privința căruia a existat o dispută juridică privind filiația sa. Inițial bunica acestuia a fost trecută pe certificatul de naștere drept mama sa. Ulterior, pe cale judiciară, Ekaterina Zakharova a fost recunoscută drept bunică și tutore al acestui copil.

Având în vedere izbucnirea conflictului armat dintre Federația Rusă și Ucraina în 2022, acest serviciu medical a devenit mai puțin accesibil. De asemenea, destul de recent, Rusia a adoptat o lege prin care interzice non-cetățenilor să apeleze la maternitatea de substituție¹⁷, limitând astfel opțiunile cuplurilor cu probleme de fertilitate. Totuși, această metodă de RUAM este în continuare accesibilă străinilor în țări precum Armenia și Georgia, deși aceasta din urmă dorește să ia exemplul Rusiei¹⁸.

d. SUA - embrionul: ființă vie?

Pe teritoriul Statelor Unite ale Americii, datorită sistemului de drept federal, există o multitudine de regimuri juridice privind RUAM. Am putut să identificăm

¹⁶ Svitnev, K. (2010). Legal regulation of assisted reproduction treatment in Russia. *Reproductive biomedicine online*, 20 (7), s. 892–894. doi:10.1016/j.rbmo.2010.03.023

¹⁷ Reuters, Russia's Duma passes bill banning surrogacy for foreigners, documentul este disponibil la adresa <https://www.reuters.com/world/russias-duma-passesbill-banning-surrogacy-foreigners-2022-12-08/>

¹⁸ Radio Free Europe/Radio Liberty: Georgia Aims To Ban Booming Surrogacy Business For Foreigners, documentul este disponibil la adresa <https://www.rferl.org/a/georgia-surrogacy-babies-foreigners-legislation/32464403.html>

trei perspective generale privind reproducerea asistată cu mamă purtătoare¹⁹: există state care permit și recunosc efectele acordurilor de gestație pentru altul, state care deși nu interzic, nici nu recunosc efectele acestor acorduri și state care interzic și chiar incriminează aceste acorduri.

Întrucât sistemul de drept în Statele Unite ale Americii este unul de drept comun și astfel precedentul judiciar are forță obligatorie, hotărârile judecătorești au dus deseori la apariția unor situații imprevizibile. Într-o hotărâre recentă, Curtea Supremă din Alabama, pronunțându-se în apel în cauza *LePage v. Center for Reproductive Medicine, P.C.*, a afirmat că “un copil nenăscut este echivalentul unui copil”²⁰ în lumina Legii privind moartea ilicită a unui minor (*Alabama's Wrongful Death of a Minor Act*). În situația de fapt, reclamanții, pacienți ai Clinicii respective, și-au depozitat embrionii congelați în depozitul special din cadrul acesteia. Ulterior, în 2020, un alt pacient a pătruns în cadrul depozitului clinicii în mod ilegal, dorind să sustragă embrioni și a distrus embrionii reclamanților, scăpându-i pe jos. Reclamanții au acționat în justiție împotriva Clinicii, solicitând daune compensatorii. În timp ce prima instanță a negat această posibilitate, instanța de apel, a echivalat un ovul fertilizat congelat într-un congelator al unei clinici cu un copil viu sau un făt în dezvoltare. Diverși specialiști din domeniu și asociații avertizează că prin această hotărâre se creează un precedent periculos, putând conduce, astfel, la indisponibilizarea serviciilor medicale de reproducere asistată în statul Alabama²¹.

3. Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului în ceea ce privește încălcarea art. 8 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Conceptul de maternitate surrogat transfrontalieră.

În anul 2021 o fișă informativă a Societății Europene de Reproducere Umană și Embriologie arăta faptul că peste 25 de milioane de cetățeni ale statelor membre se confruntă cu infertilitatea²². Din această cauză, numărul cuplurilor sau persoanelor singure care optează pentru intervenții medicale cu scop „reproductiv” este în creștere, aspect care în mod firesc are numeroase implicații de ordin etic și juridic. Radarul instituțional al Uniunii Europene nu a lăsat neidentificate provocările generate de noile practici, Parlamentul European elaborând, prin

¹⁹ The US Surrogacy Law Map™, accesată pe site-ul Creative Family Connections, documentul este disponibil la adresa <https://www.creativefamilyconnections.com/us-surrogacy-law-map/>

²⁰ *LePage v. Center for Reproductive Medicine, P.C.*, accesat pe Justia Law, documentul este disponibil la adresa <https://law.justia.com/cases/alabama/supremecourt/2024/sc-2022-0579.html>

²¹ American Society for Reproductive Medicine, ASRM CONDEMNS PROFOUNDLY MISGUIDED AND DANGEROUS COURT DECISION IN ALABAMA, documentul este disponibil la adresa <https://www.reproductivefacts.org/news-and-publications/fertility-in-the-news/asrm-condemns-dangerous-court-decision-alabama/>

²² European Society of Human Reproduction and Embryology, *Factsheet on infertility – prevalence, treatment and fertility decline in Europe*.

Direcția Generală Politici Interne, numeroase studii referitoare la reglementările naționale de dreptul familiei ale statelor membre, ridicând un semnal de alarmă cu privire la probleme de drept civil, dar și de drept internațional privat ce decurg din modalitatea în care statele membre au reglementat aceste metode reproductive. Acțiunea Uniunii se poate rezuma însă doar la astfel de studii, domeniul dreptului familiei făcând parte din seria competențelor naționale sau de sprijin ale statelor membre²³, cu o singură excepție prevăzută de art. 81, alin. (3) al TFUE ce conferă Consiliului putere decizională, însă numai în ceea ce privește implicațiile transfrontaliere ale măsurilor de dreptul familiei „Prin derogare de la alineatul (2), măsurile privind dreptul familiei care au implicații transfrontaliere sunt stabilite de către Consiliu, care hotărăște în conformitate cu o procedură legislativă specială.”.

La finele anului 2023 Parlamentul European a dezbătut un proiect de lege cu scopul combaterii acestor provocări, proiect care nu a fost însă adoptat, fiind respins cu 366 voturi „împotriva”. Prin acest proiect de lege²⁴ urma a fi introdus Certificatul European de Filiație, în virtutea căruia orice legătură de filiație stabilită într-un stat membru al Uniunii Europene ar fi fost recunoscută și în toate celelalte state. Potrivit argumentelor aduse în cadrul dezbaterii, această reformă ar fi fost lipsită de implicații în legislația națională de dreptul familiei din statele membre, autoritățile acestora având prerogativa să nu recunoască filiația, însă numai în situații excepționale. Adoptarea acestui proiect și transpunerea sa în practică ar fi pus capăt definitiv problemelor care au constituit ani la rândul obiect al cauzelor deduse în fața instanțelor, atât naționale, ale statelor membre, cât și europene, respectiv a Curții Europene a Drepturilor Omului, cauze ce urmează să fie analizate în următoarele paragrafe ale prezentului capitol. Barierele din calea familiilor care apelează la maternitatea de substituție ar fi fost distruse în totalitate, fiindu-le consacrată odată pentru totdeauna posibilitatea de a se stabili fără restricții, alături de copii, pe teritoriul oricărui stat membru, în condiții de deplină legalitate.

Cele mai mari provocări generate de acest fenomen sunt cele referitoare la stabilirea filiației, mai ales în cazul maternității de substituție gestațională (mamă surrogat), naționalitatea copilului, nerespectarea principiului interesului superior al copilului și încălcarea dreptului părinților la respectarea vieții private și de familie prevăzut de art. 8 al Convenției Europene a Drepturilor Omului. Mecanismul instituțional UE s-a arătat neputincios în fața acestor probleme, dat fiind că reglementările în domeniul dreptului familiei constituie o veritabilă competență națională a statelor membre, însă Curtea Europeană a Drepturilor Omului, prin jurisprudența sa vastă în această materie, a reușit să consacre o serie de principii și

²³ European Parliament, Regulating international surrogacy arrangements - state of play, documentul este disponibil la adresa [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/571368/IPOL_BRI\(2016\)571368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/571368/IPOL_BRI(2016)571368_EN.pdf), accesat la: 24.04.2023

²⁴ European Parliament, Plenary session, Draft legislation on Recognition of parenthood, documentul este disponibil la adresa <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231208IPR15786/recognition-of-parenthood-meps-want-children-to-have-equal-rights>, accesat la: 13.03.2023.

să delimiteze cu strictețe ingerințele „dreptului” de a se reproduce cu articolul 8 al Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Una dintre cele mai cunoscute cauze deduse în fața instanței europene este **Evans c. Regatului Unit**. În fapt, doamna Evans împreună cu partenerul său, J., au urmat în anul 2000 un tratament împotriva infertilității, ocazie cu care aceasta a aflat că suferea de tumori pre-canceroase la nivelul ovarelor, astfel că a ales să realizeze o ovariectomie (procedură de extirpare a ovarelor). Totuși, înainte de definitivarea procedurii, reclamanta (doamna Evans) a ales să-și preleveze câteva ovule în vederea realizării unei fertilizării in vitro, deoarece atât ea, cât și domnul J. își doreau la acel moment să-și întemeieze o familie. Reclamanta, din motive de precauție, a cerut clinicii la care urma să fie realizată prelevarea informații suplimentare cu privire la posibilitatea unor alte modalități de fertilizare a ovulelor, în eventualitatea unei rupturi a relației cu pârâțul, însă acesta din urmă a asigurat-o că un astfel de scenariu nu este de conceput. Legea din 1990 privind Fertilizarea Umană și Embriologie (*Human Fertilisation and Embryology Act 1990*), prevede prin Anexa 3 faptul că consimțământul oricărui participant la o astfel de procedură este retractabil. Până la momentul implantării embrionilor în uterul doamnei Evans, relația dintre aceasta și domnul J. s-a încheiat, iar în ciuda promisiunilor, pârâțul și-a retras consimțământul în virtutea prevederilor amintite anterior, astfel că reclamanta s-a regăsit în situația de a nu-și mai putea duce la îndeplinire dorința, deoarece singurul material genetic al acesteia era legat în mod ireversibil de cel al domnului J. Ca atare, aceasta s-a adresat Curții Supreme cu o acțiune prin care cerea obligarea lui J. la menținerea consimțământului dat la început. Curtea a respins acțiunea, stabilind buna-credință a pârâțului la momentul exprimării primului consimțământ, acesta neavând posibilitatea să prevadă în acele momente nereușita conjugală a acestora. Reclamanta a apelat decizia, însă fără succes, întrucât aceasta s-a menținut cu efecte definitive. În drept, aceasta s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului invocând faptul că prevederile *Human Fertilisation and Embryology Act 1990* îi încalcă dreptul de a deveni părinte al unor copii cu care să aibă o legătură genetică, acesta fiind de altfel infertilă. Ceea ce a invocat aceasta de fapt este că i-a fost încălcat un drept fundamental, reglementat prin articolul 8 al Convenției Europene a Drepturilor Omului, respectiv dreptul la respectarea vieții private și de familie^{25,26}, întrucât prin legislația națională se urmărește ocrotirea unor interese de ordin general, prevalând astfel principiul supremației consimțământului față de interesele particulare, care, indiferent de decizia autorităților naționale și de

²⁵ Convenția Europeană a Drepturilor Omului, art. 8- **Dreptul la respectarea vieții private și de familie**

²⁶ *Orice persoană are dreptul la respectarea vieții sale private și de familie, a domiciliului său și a corespondenței sale.*

partea vizată, sunt lezate²⁷²⁸⁷. În mod paradoxal, articolul 8 înglobează două drepturi distincte în această cauză, atât al doamnei Evans, care are dreptul să-și întemeieze o familie, cât și al domnului J., care are prerogativa de a-i fi respectată decizia și viața privată. Prin unanimitate, instanța a decis că nu există o violare a drepturilor reclamantei, considerând „că nu există niciun motiv pentru a da o mai mare greutate dreptului reclamantei în respectarea alegerii sale de a deveni mamă, în sensul genetic al termenului, decât celui a lui J., de respectarea dorinței sale de a nu avea un copil biologic cu ea.”²⁹.

O altă cauză reputată este **Mennesson c. Franței**, prin intermediul căreia Curtea a stabilit o serie de principii referitoare la stabilirea raporturilor de filiație în caz de maternitate surogat „transfrontalieră”. În ceea ce privește situația de fapt, există patru reclamanți în această cauză, soț, soție de cetățenie franceză și fetele lor gemene, de cetățenie americană. Primii doi reclamanți au apelat la o procedură de maternitate de substituție, întrucât doamna Mennesson era infertilă. În Franța, țara lor de origine, această modalitate de reproducere era ilegală, astfel că ei au călătorit în statul California pentru realizarea procedurii în condiții de legalitate, unde au încheiat un acord de maternitate surogat cu o cetățeană a statului, din care a rezultat o sarcină gemelară. În luna iulie a anului 2000 Curtea Supremă a Californiei a pronunțat o hotărâre judecătorească de stabilire a filiației gemenilor față de soții reclamanți, potrivit căreia bărbatul era tatăl biologic al gemenilor, iar femeia era mamă „legală”. Ulterior, reclamanții s-au adresat Consulatului Francez din Los Angeles pentru a obține transcrierea mențiunilor din certificatele de naștere în registrul de stare civilă francez, precum și înscrierea numelor copiilor în pașaportul tatălui, pentru a se putea întoarce în Franța cu ei, cerere care le-a fost însă respinsă. În cele din urmă autoritățile americane au eliberat totuși pașapoartele gemenelor, întrucât, în conformitate cu legislația acestora, filiația era legal stabilită, iar familia a reușit să se întoarcă pe teritoriul francez. Potrivit Codului civil francez, gestația pentru altul este interzisă, astfel că autoritățile franceze au refuzat în primă fază să transcrie certificatele de naștere ale gemenelor în registrele de stare civilă, însă ca urmare a intervenției parchetului, înregistrarea a fost realizată. Totuși, în mod subsecvent, parchetul a introdus o acțiune în anulare a transcrierii, care a fost admisă. În drept, cauza are ca obiect încălcarea dreptului la viață privată și de familie a reclamanților, legislația franceză îngrădindu-le posibilitatea recunoașterii

²⁷ *Nu este admis amestecul unei autorități publice în exercitarea acestui drept decât în măsura în care acesta este prevăzut de lege și constituie, într-o societate democratică, o măsură necesară pentru securitatea națională, siguranța publică, bunăstarea economică a țării, apărarea ordinii și prevenirea faptelor penale, protecția sănătății, a moralei, a drepturilor și a libertăților altora.*

²⁸ CEDO, Cauza Evans c. Regatului-Unit, Hotărârea din 10.04.2007, documentul este disponibil la adresa <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%226339/05%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-119542%22%5D,%22accessdate%22:%5B%2212.03.2024%22%5D%7D>, accesat la: 12.03.2024.

²⁹ *Idem.*

raporturilor de filiație față de copiii lor. Potrivit opiniei Curții „Nu există un consens la nivelul Europei nici asupra legalității GPA (gestație pentru altul) și nici în privința recunoașterii juridice a raportului de filiație între părinții și copiii astfel concepuți în străinătate. Această lipsă de consens reflectă faptul că recurgerea la GPA ridică întrebări de ordin etic, sensibile. Statelor trebuie, prin urmare, să li se acorde o marjă largă de apreciere. Cu toate acestea, marja de apreciere trebuie redusă atunci când este vorba despre legătura de filiație, întrucât ea implică un aspect esențial al identității persoanelor. În plus, Curții îi revine sarcina de a cerceta dacă a fost realizat un just echilibru între interesele Statului și cele ale persoanelor direct interesate, ținând cont în special de principiul fundamental conform căruia, ori de câte ori este implicat un copil în cauză, interesul superior al acestuia trebuie să primeze.” Cu unanimitate, Curtea a stabilit că în această cauză a existat într-adevăr o încălcare a dreptului la viață privată și la o familie a copiilor. Aceasta a criticat de asemenea reglementarea la nivel național a raporturilor de filiație, care forțează astfel cuplurile infertile să migreze în state cu legislație permisivă pentru a-și putea întemeia o familie. Principiul respectării interesului superior al copilului are un caracter primordial, ca atare el trebuie să primeze în fața oricărei rațiuni ale legiuitorului, Franța încălcând marja de apreciere menționată anterior. Potrivit opiniei Curții, raporturile de filiație sunt un aspect sensibil, fiecare copil având dreptul la identitate, drept consacrat chiar de Convenția Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului. Prin refuzul transcrierii certificatelor de naștere în registrele de stare civilă acest drept fundamental al gemenelor a fost încălcat.

4. România- insula din mijlocul oceanului european. Reglementarea reproducerii umane asistate medical în legislația națională

Având în considerare analiza de drept comparat realizată în prima parte a lucrării, constatăm faptul că legiuitorul național, în ciuda unor încercări nereușite de a reglementa un cadru legal aplicabil reproducerii umane asistate medical, a rămas în pasivitate cu privire la acest fenomen. Art. 408 alin. (1) C. civ. stabilește faptul că „*Filiația față de mamă rezultă din faptul nașterii; ea se poate stabili și prin recunoaștere sau prin hotărâre judecătorească.*”, normă care exclude astfel posibilitatea stabilirii raportului de filiație față de mama naturală în cazul maternității de substituție. Mai mult decât atât, avem în vedere art. 414, alin. (1) prin care a fost instituită o prezumție relativă de paternitate, „*Copilul născut sau conceput în timpul căsătoriei are ca tată pe soțul mamei.*”, în virtutea căreia se stabilește filiația paternă, ea fiind astfel în relație de interdependență cu cea maternă atunci când copilul este născut în timpul căsătoriei. Filiația paternă se stabilește diferit atunci când copilul este născut în afara căsătoriei, Codul civil instituind două modalități: recunoașterea voluntară sau hotărârea judecătorească³⁰. Totodată, Legea nr. 95/2006 privind reforma din domeniul sănătății reglementează cu titlu exemplificativ în cadrul Titlului VI regimul juridic aplicabil transplantului de celule și țesut uman, precum și conservarea materialului genetic în cadrul băncilor de

³⁰ Art. 408 alin. (3) C. civ.

celule. Potrivit art. 143, alin. (4) din Legea nr. 95/2006 „Prelevarea de organe, țesuturi și celule de origine umană se realizează în unități sanitare publice sau private acreditate. Criteriile de acreditare se stabilesc de către Agenția Națională de Transplant și se aprobă prin ordin al ministrului sănătății.”. Generalitatea legislației în această materie a avut drept consecință apariția unor situații de incertitudine juridică, legiuitorul național realizând performanța de a nu reglementa nici în prezent regimul juridic aplicabil RUAM.

Un caz concret a existat în anul 2011 în Timișoara. Doamna N.C., pe fondul unor probleme de sănătate, a fost nevoită să realizeze o intervenție de histerectomie totală (extirpare totală a uterului), prelevându-și însă ovulele în dorința de a deveni mamă. Aflându-se în incapacitatea de a mai purta o sarcină, aceasta a apelat la o metodă alternativă de reproducere, respectiv maternitatea de substituție. Doamna N.C. și soțul ei N.A. au încheiat o declarație acord notarială pentru procedura de fertilizare in vitro cu mamă purtătoare, V.D., sora doamnei N.C., în uterul acesteia realizându-se un embriotransfer, cu embrionii rezultați din materialul genetic al celor doi soți. Întreaga procedură a fost realizată de o clinică privată din Timișoara, S.C. Athena S.R.L., în urma căreia a rezultat o sarcină gemelară. Gemenii s-au născut în decembrie 2011, iar, ca urmare a declarării acestora la Direcția de Evidență a Persoanelor Timișoara, mama purtătoare V.D. a fost înregistrată în actele de naștere ale minorilor în calitate de mamă a acestora, numele ei fiind menționat la rubrica corespunzătoare a mamei, iar numele domnului N.D. fiind la cea corespunzătoare a tatălui. S-a creat așadar o situație de incertitudine, mama naturală a gemenilor nefiind recunoscută prin actele de stare civilă din cauza faptului că, în temeiul unei proceduri aparent legale, filiația în sensul Codului civil nu a putut fi stabilită față de aceasta deoarece ea rezultă din însăși faptul nașterii. Cei doi gemeni, prin reprezentanta lor legală, mama purtătoare V.D., au promovat o acțiune la Judecătoria Timișoara care a avut ca obiect stabilirea filiației acestora față de soții N.A. și N.D., cu toate consecințele juridice care decurg din aceasta. În motivarea acțiunii a fost invocată respectarea interesului superior al copilului, a dreptului copilului la identitate și viață de familie, dar și prevederile Legii 95/2006 care nu interzic în mod expres posibilitatea reproducerii umane asistate medical.³¹

Legiuitorul național a ales să reglementeze într-o manieră superficială doar fertilizarea in vitro cu terț donator, prin prisma prevederilor art. 441-447 C.civ., această procedură nefiind creatoare de raporturi de filiație între donator și copil, excluzând în mod absolut posibilitatea contestării filiației copilului, de către un terț, sau chiar de el însuși, pentru motive ce țin de reproducere umană asistate medical. În ceea ce privește stabilirea raporturilor de filiație în cazul reproducerii asistate cu terț donator, se aplică regula în materie: dacă „beneficiarii” acestei proceduri sunt căsătoriți, filiația va fi din căsătorie, prin urmare ea se va stabili în conformitate cu

³¹ L. Barac, *Câteva considerații privind implicațiile juridice ale tehnicilor de reproducere umană asistată medical (RUAM)*, documentul este disponibil la adresa <https://www.juridice.ro/311847/cateva-consideratii-privind-implicatiile-juridice-ale-tehnicilor-de-reproducere-umanaasistata-medical-ruam.html>, accesat la 12.03.2024.

art. 408 alin. (1) și 414 alin. (1) C. civ., iar în caz contrar, al concepției în afara căsătoriei, filiația față de mamă va rezulta din faptul nașterii, iar cea față de tată se va putea stabili fie prin recunoașterea tatălui, fie pe cale judecătorească, printr-o acțiune în stabilirea paternității pornită chiar de către copil.³²

În anul 2003 Camera Deputaților a elaborat un proiect de lege (PLX217) privind sănătatea reproducerii și reproducerii umane asistată medical. Pe calea unui control anterior, instanța de contencios constituțional a constatat însă neconstituționalitatea prevederilor acestei legi, prin Decizia nr. 418/2005³³, aceasta nereușind să depășească stadiul de proiect. Legiuitorul a rămas însă inert în fața argumentelor oferite de Curtea Constituțională, abandonând pe perioadă nedeterminată această problemă sensibilă, însă a revenit cu o mențiune odată cu intrarea în vigoare a Noului Cod Civil, art. 447 dispunând că „*Reproducerea umană asistată medical cu terț donator, regimul său juridic, asigurarea confidențialității informațiilor care țin de aceasta, precum și modul de transmitere a lor se stabilesc prin lege specială.*”.

Concluzii

În urma celor antamate în secțiunile anterioare ale lucrării, constatăm că nu există o rețetă perfectă în ceea ce privește reglementarea reproducerii asistate medical. Întotdeauna evoluția societății și progresul tehnologic vor fi cu un pas înaintea legiuitorului, care prin activitatea de legiferare constată, analizează și, într-un final, reglementează o realitate deja existentă și aflată în permanentă schimbare.

Totuși, chiar dacă prin reglementare, în principiu, statul reacționează la anumite practici deja existente, acest lucru nu înseamnă că nu trebuie să existe o minimă capacitate de anticipare.

Considerăm, astfel, că pasivitatea legiuitorului român față noile metode de concepție artificială poate genera o serie de probleme juridice, în special, în privința familiei, cu toate drepturile și obligațiile ce decurg din raporturile juridice din interiorul acesteia. Prin tăcerea sa, legiuitorul român acceptă situații absurde, care ar putea fi evitate prin reglementare riguroasă.

În cazul în care decide să legifereze din nou asupra metodelor de RUAM, statul român trebuie s-o facă cu mare atenție, inspirându-se din modelele străine, preluând ce este bun și învățând din greșelile altora.

Privind spre modelul majorității țărilor din Uniune, statul român va trebui să adopte o poziție certă în privința acordurilor de gestație pentru altul. Nu sugerăm interdicția totală sau parțială a acestora, anume a celor comerciale, însă dacă totuși va urma această cale, trebuie să țină cont de posibilitatea încheierii acestora pe

³² L. Irinescu, *O nouă perspectivă asupra filiației: reproducerea umană asistată medical cu terț donator* în *Analele Științifice ale Universității „AL.I.Cuza” Iași*, Tomul LX, Științe Juridice, 2014, Nr. I, documentul este disponibil la adresa [tps://pub.law.uaic.ro/files/articole/2014/voli/1.2.2014_irinescu.pdf](https://pub.law.uaic.ro/files/articole/2014/voli/1.2.2014_irinescu.pdf), accesat la 12.03.2024.

³³ Decizia nr. 418 din 18 iulie 2005 a Curții Constituționale asupra sesizării de neconstituționalitate a Legii privind sănătatea reproducerii și reproducerea umană asistată medical, M. Of. nr. 664 din 26 iulie 2005.

teritoriul altui stat și de cum va decide să reglementeze stabilirea raporturilor de filiație dintre copilul conceput astfel și părinții destinatari, care pot fi părinții genetici ai acestuia sau nu. De asemenea, incriminarea gestației pentru altul, chiar și în afara teritoriului național poate conduce la o multitudine de consecințe nefavorabile ce se pot răsfrânge, în special asupra copiilor astfel concepuți, care în mod evident pot beneficia de o mai bună creștere într-o familie destinată decât în ocrotirea statului.

În ceea ce privește modelul Greciei, anume al acordurilor de maternitate de substituție din altruism, fără niciun avantaj pecuniar pentru mama purtătoare, este important ca legiuitorul să instituie o serie de măsuri de protecție, atât pentru femeia ce își pune la dispoziție capacitatea gestațională, cât și pentru viitorii părinți, întrucât aceste acorduri pot fi considerate astfel un contract cu titlu gratuit.

De asemenea, nu doar în privința gestației pentru altul există controverse de natură juridică, fiind necesară o acoperire completă a tuturor metodelor de RUAM și a tuturor aspectelor legate de acestea, precum statutul juridic al embrionilor, nefiind suficiente dispozițiile din tratate internaționale precum Convenția de la Oviedo. Considerăm, astfel, că este necesară o aplecare a legiuitorului și asupra unor aspecte precum: utilizarea gameților pentru reproducerea post-mortem, soarta embrionilor în caz de divorț al soților, răspunderea pentru distrugerea acestora etc. Pentru cele menționate anterior am prezentat exemple din jurisprudența străină, în care au existat o serie de controverse și, tocmai de aceea, apreciem că legiuitorul nu ar trebui să trateze aceste aspect cu superficialitate.

Propuneri de lege ferenda

Având în vedere că nici în prezent legiuitorul național nu a reușit să elaboreze un cadru legal care să reglementeze cu strictețe reproducerea umană asistată medical, o primă propunere ar fi adoptarea, după modelul actelor legislative menționate la capitolul de drept comparat, unei legi care să stabilească în mod concret care sunt modalitățile de procreare la care pot recurge cetățenii români, raporturile de filiație care se vor stabili între părinți și copiii rezultați din aceste proceduri, cât și drepturile pe care aceștia le au. Legiuitorul ar trebui să urmeze exemplul legislațiilor mai relaxate de la nivel internațional, să asigure respectarea drepturilor fundamentale și totodată să se consulte cu specialiști din domeniul medical pentru ca legea să fie cât mai rezilientă în fața controlului constituțional.

În mod firesc, pentru ca legea amintită anterior să fie pe deplin efectivă este necesară și modificarea Codului civil. Există două posibilități fiabile la care poate recurge legiuitorul: fie modifică instituția filiației față de mamă și găsește o modalitate prin care și mamele care recurg la maternitate de substituție să poată beneficia de recunoașterea filiației față de copilul lor natural, fie creează un mecanism judiciar ori de adopție, pe modelul amintit de instanța de recurs în cazul din Timișoara, ori de recunoaștere voluntară care să producă efecte depline. De asemenea, s-ar cuveni crearea unei secțiuni distincte în cadrul Capitolului II, Titul III al Codului Civil care să stabilească regimul juridic al tuturor tipurilor de reproducere umană asistată medical.

Bibliografie

- Legea nr. 17 din 22 februarie 2001 privind ratificarea Convenției europene pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei, Convenția privind drepturile omului și biomedicina, semnată la Oviedo la 4 aprilie 1997, M. Of. nr. 103 din 28 februarie 2001.
- Convenția privind drepturile omului și biomedicina, semnată la Oviedo la 4 aprilie 1997
- Convenția Națiunilor Unite cu privire Drepturile Copilului, https://www.salvati-copiii.ro/sites/ro/files/migrated_files/documents/0ab4c7cb-1ff8-458c-a53a053f5d189015.pdf accesat la 14.03.2024
- Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT> accesat la 14.03.2023
- J. Courduriès, At the nation's doorstep: the fate of children in France born via surrogacy, *Reproductive Biomedicine & Society Online*, Volume 7, 2018, Pages 47-54, ISSN 2405-6618, <https://doi.org/10.1016/j.rbms.2018.11.003>. Accesat la 14.03.2024
- Codul Penal Francez., https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/french_penal_code_33.pdf
- Library of Congress, France: President Macron Signs New Law on Bioethics, <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2021-11-16/france-president-macron-signs-newlaw-on-bioethics/>, accesat la 13.03.2024
- Cauza Paradiso și Campanelli c. Italiei, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001176309%22%5D%7D>
- F. Urso, A. Armellini, Italy may grant 'amnesty' on surrogacy as stricter ban takes force, minister says, <https://www.reuters.com/world/europe/italy-may-grant-amnesty-surrogacy-stricter-ban-comes-into-force-minister-2023-06-23/>, accesat la 13.03.2024
- Convenția Europeană a Drepturilor Omului, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_\ron, accesată la 14.03.2024
- Răspunsurile statelor membre la chestionarul Consiliului Europei privind accesul la procrearea asistată medical (PAM), privind dreptul de a ști despre originea copiilor născuți în urma PAM și cu privire la maternitatea de substituție, <https://rm.coe.int/inf-2016-4-map-october-2021-replise/1680a5652b>, accesat la 13.03.2024
- Amoridis Law Services: Surrogacy Proceedings in Greece after the implementation of Law 4272/2014, accesat la: <https://www.law-services.gr/surrogacy-proceedings-in-greece/>, accesat la 13.03.2024
- Codul Familiei Rusec, accesat la <http://www.jafbase.fr/docEstEurope/RussianFamilyCode1995.pdf>
- Svitnev, K. (2010). Legal regulation of assisted reproduction treatment in Russia. *Reproductive biomedicine online*, 20 (7), s. 892–894. doi:10.1016/j.rbmo.2010.03.023

- Reuters, Russia's Duma passes bill banning surrogacy for foreigners
<https://www.reuters.com/world/russias-duma-passes-bill-banning-surrogacy-foreigners-202212-08/>, accesat la 13.03.2024
- Radio Free Europe/Radio Liberty: Georgia Aims To Ban Booming Surrogacy Business For Foreigners, accesat la <https://www.rferl.org/a/georgia-surrogacy-babies-foreignerslegislation/32464403.html>, accesat la 13.03.2024
- The US Surrogacy Law Map TM, accesată pe site-ul Creative Family Connections <https://www.creativefamilyconnections.com/us-surrogacy-law-map/>, accesat la 13.03.2024
- Cauza LePage v. Center for Reproductive Medicine, P.C., <https://law.justia.com/cases/alabama/supreme-court/2024/sc-2022-0579.html>
- American Society for Reproductive Medicine, ASRM Condemns Profoundly Misguided And Dangerous Court Decision In Alabama <https://www.reproductivefacts.org/news-and-publications/fertility-in-the-news/asrm-condemnsdangerous-court-decision-alabama/>, accesat la 13.03.2024
- European Society of Human Reproduction and Embryology, *Factsheet on infertility – prevalence, treatment and fertility decline in Europe.*, <https://www.eshre.eu/>, accesat la 26.03.2024
- European Parliament, Regulating international surrogacy arrangements - state of play, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/571368/IPOL_BRI\(2016\)571368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/571368/IPOL_BRI(2016)571368_EN.pdf), accesat la: 13.04.2023.
- European Parliament, Plenary session, Draft legislation on Recognition of parenthood, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231208IPR15786/recognition-of-parenthoodmeps-want-children-to-have-equal-rights>, accesat la: 13.03.2023.
- CEDO, Cauza Evans c. Regatului-Unit, Hotărârea din 10.04.2007 <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%226339/05%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-119542%22%5D%7D>, accesat la: 12.03.2024.
- L. Barac, *Câteva considerații privind implicațiile juridice ale tehnicilor de reproducere umană asistată medical (RUAM)* <https://www.juridice.ro/311847/cateva-consideratii-privind-implicatiile-juridice-ale-tehnicilor-dereproducere-umana-asistata-medical-ruam.html>, accesat la 12.03.2024.
- L. Irinescu, *O nouă perspectivă asupra filiației: reproducerea umană asistată medical cu terț donator în Analele Științifice ale Universității „A.I. Cuza” Iași*, Tomul LX, Științe Juridice, 2014, Nr. I, tps://pub.law.uaic.ro/files/articole/2014/voli/1.2.2014_irinescu.pdf, accesat la 12.03.2024.
- Legea nr. 287 din 17 iulie 2009 privind Codul civil, publicat în Monitorul Oficial nr. 505 din 15 iulie 2011
- Decizia nr. 418 din 18 iulie 2005 a Curții Constituționale asupra sesizării de neconstituționalitate a Legii privind sănătatea reproducerii și reproducerea umană asistată medical, M. Of. nr. 664 din 26 iulie 2005.